

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

П.О.Нікіфоров, д-р екон. наук

Н.А.Чемісова

Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто вплив міжнародної інтеграції на темп і характер економічного зростання. Проаналізовано методологічні засади інтеграційної стратегії України та визначено специфічні риси.

Інтеграційні процеси у світовому господарстві досить глибоко вивчаються економістами, соціологами, політологами і правознавцями. Це пояснюється тим, що після Другої світової війни тенденції до інтеграції у світовій економіці стали не тільки виразно окресленими, але і впливають на економічне зростання. У 50-х роках у Східній і Західній Європі, а пізніше у ряді регіонів Латинської Америки, Африки й Азії виникли регіональні інтеграційні об'єднання. Ця тенденція чітко спрацьовує, хоча існують достатньо виражені тенденції до дезінтеграції (як у політичному, так і в економічному аспектах).

Розвиток регіональних організацій у країнах, різних за рівнем розвитку і суспільно-політичним устроєм, упродовж відносно невеликого історичного періоду свідчить про виникнення нового явища у світовій економіці. У науковій літературі по-різному трактують суть, причини і наслідки міжнародної регіональної інтеграції та дезінтеграції. В економічній теорії утверджується думка про те, що інтеграція дедалі відчутніше діє як на багато аспектів міжнародного життя, так і на внутрішньоекономічний стан країн-учасниць регіональних організацій. Вітчизняна наука та реальна державна практика свідчать про наявність елементів наукової стратегії в регіональній інтеграції України, про її можливість перетворюватися на рівноправного суб'єкта світових економічних зв'язків.

Досвід економічного розвитку різних держав підтверджує, що ефективне функціонування економіки багато в чому залежить від того, яка тенденція розвитку національних продуктивних сил переважає на даному етапі – до інтеграції чи до дезінтеграції. Від неї залежить конкурентоспроможність національної економіки на світових ринках, тип і характер економічного зростання. У кризових ситуаціях регіональна інтеграція може як сприяти виходу з депресії, так і заважати економічному підйому, сприяючи збереженню старої структури. Зазначимо, що інтеграція України у світову економіку проходить у період руйнування адміністративно-командної економічної системи і створення нового

механізму господарювання. Цей перехід ускладнюється певною політичною нестабільністю, відтоком національного капіталу за кордон, який перешкоджає інвестиційному процесу. Це призводить до збереження старої структури економіки, неефективної участі країни в міжнародному поділі праці і, як наслідок, до дезінтеграції на національному і регіональному рівнях.

У дослідженнях проблем міжнародної економічної інтеграції можна виділити кілька етапів. У 50-х роках переважали роботи інформативно-описового характеру. У наступному десятиріччі значно збільшилася питома вага наукових праць, присвячених аналізу причин, умов розвитку і суті регіональної інтеграції. У 70-х роках у наукових дослідженнях все більше розглядаються різні ефекти інтеграції, її вплив на національну, регіональну та світову економіку. У 80–90-ті роки зростаюча кількість джерел присвячена проблемам функціонування спільного ринку та побудові економічного і валютного союзу в Європі. Економічна інтеграція досліджується у взаємозв'язку із соціальними і політичними процесами, дезінтеграцією.

Суттєвий внесок в аналіз проблем зовнішньої торгівлі внесли класики економічної думки А.Сміт, Д.Рікардо, К.Маркс, шведські учені Е.Хекшер і Б.Олін, американські економісти П.Самуельсон, В.Леонт'єв. Загальну рівновагу в міжнародній торгівлі досліджували Р.Хеберлер, А.Маршалл. Аналіз теоретичних і прикладних проблем розвитку інтеграції знайшов віддзеркалення в працях вітчизняних і зарубіжних учених. Це праці вчених-економістів І.Бураковського, А.Філіпенка, В.Сіденка, О.Тимченка, Ю.Борко, І.Іванова, М.Максимової, Е.Плетньова, В.Соколова, В.Шенаєва, Ю.Шишкова, М.Черкасова, В.Феодорітова, М.Алле, Б.Баласси, Я.Вайнера, П. де Грове, П.Кругмана, Д.Міда, Дж.Піндера, Ф.Рута, П.Сесчині, Я.Тінбергена та інших.

Проте у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників основна увага приділяється швидше прикладному значенню даного феномена, без урахування взаємовпливу економічної, політичної, соціальної та науково-культурної сфер інтеграції. Сьогоднішні дискусії в Україні навколо стратегії розвитку міжнародної інтеграції мають дуже істотний недолік: часто вони ґрунтуються на нечіткому розумінні теорії міжнародної економічної інтеграції, особливо тоді, коли інтеграція розглядається переважно у політичному аспекті. Як наслідок, висувуються абсолютно нежиттєздатні концепції розвитку інтеграції, суть яких у тому, що вона розвивається в основному завдяки послідовній реалізації певного геополітичного вибору керівництва країни чи її правлячої еліти. Отже, є нагальна потреба проаналізувати основні положення теорії міжнародної інтеграції.

Мета даної статті полягає у розкритті теоретичного змісту таких економічних категорій, як інтеграція і дезінтеграція, визначенні їхнього впливу на темп і характер економічного зростання, аналізі методологічних основ, визначенні соціально-економічної сутності та специфічних рис інтеграції, дослідженні її організаційно-правових форм і виявленні їх специфіки, аналізі ефектів, породжених інтеграцією, а також методологічних засад інтеграційної стратегії України.

Розвиток інтернаціоналізації виробництва породжує нові організаційні форми, які дозволяють подолати перешкоди, що створюються державними кордонами. Найважливішою з таких форм стала міжнародна регіональна інтеграція, яка є міждержавним об'єднанням, діє відповідно до спеціальних угод і володіє своєю організаційною структурою. Її сутнісними ознаками є: договірний характер економічної взаємодії суверенних учасників і добровільне взаємовигідне об'єднання національних господарств¹.

Якісно новий етап у розвитку процесу інтернаціоналізації господарського життя виникає в результаті кількісного зростання взаємозв'язків відповідних країн. Він настає тоді, коли міжнародний поділ праці у регіоні досягає такого рівня, при якому процес створення матеріальних благ виходить за державні кордони і нерозривно стає пов'язаним з аналогічними процесами в інших країнах. У результаті міжнародні економічні відносини все більше визначають господарський механізм окремих держав. Це призводить до зниження ефективності державного регулювання на національному рівні. Межа між інтеграцією та іншими формами інтернаціоналізації господарського життя проходить там, де виробничо-технічне, економічне та політико-правове співробітництво держав переходить у взаємопроникнення і взаємовплив більшості аспектів економічного зростання.

Міжнародна регіональна інтеграція є процесом зближення і взаємопереплетіння національних господарств і відповідних механізмів регулювання економіки, соціальних і політичних відносин країн конкретного регіону. Через відносну самостійність кожного з цих секторів інтеграція розділяється на декілька відокремлених секторів: сфера виробництва і послуг, товарні та фінансові ринки країн-членів, соціальна й економічна політика. У кожному секторі спостерігаються свої темпи, глибина і навіть територія розвитку інтеграційного процесу. Сукупність цих окремих інтеграцій утворює міжнародну регіональну інтеграцію. Кожен сектор має на певному етапі розвитку продуктивних сил свою оптимальну просторову зону інтеграції. Дана просторова та функціональна асиметрія "часткових" інтеграцій надає всьому інтеграційному процесу суперечливого характеру.

Міжнародна регіональна інтеграція – це єдність економічних і політико-правових елементів. Вона виникає в результаті укладення не однієї угоди, а проходить тривалий шлях розвитку. В результаті дії принципу синергізму інтегроване ціле набуває нової якості. Регіональна інтеграція виступає як процес і як певна форма розвитку національних продуктивних сил у взаємозв'язку зі світовою економікою. Дезінтеграція – це "відновлення цілісності в рамках національної економіки з руйнуванням сталих міжнародних міждержавних зв'язків"², неприйняття етносом, у першу чергу правлячою елітою, ідеї або даного типу (форми) інтеграції.

¹ Черкасов Н.А. Развитие теории интеграции – актуальная задача ученых содружества // Интеграционные процессы в странах СНГ: Межвуз. сб. – СПб., 1996. – С. 35

² Феодоритов В.Я. Сущность и классификация типов и причин дезинтеграции // Интеграционные процессы в странах СНГ: Межвуз. сб. – СПб., 1996. – С. 48.

Теорія міжнародної економічної інтеграції має своїм висхідним пунктом концепцію переваг великого господарського простору. При цьому процес формування сучасної теорії міжнародної інтеграції, який інтенсивно відбувався в період з 1950-х роках, супроводжувався протиборством між прихильниками економічного лібералізму і державного регулювання економіки (дирижизму), яке було особливо гострим у 1960–1970 роки. При цьому прихильники лібералізму розглядали інтеграцію переважно як процес злиття ринків, який характеризується передусім такими параметрами: вільним ціноутворенням та вільною конкуренцією; зняттям торговельних і валютних бар'єрів; уніфікацією ринкових механізмів.

Прихильники дирижизму вважали такий підхід неадекватним, протиставляючи йому так звану "структурну теорію інтеграції"³. Остання виходила із того, що:

- вільна конкуренція і вільна гра ринкових сил недостатні для економічної інтеграції;
- необхідні спільна економічна політика, державне і навіть наддержавне (наднаціональне) регулювання розвитку економічних структур;
- злиття ринків має доповнюватися злиттям економік у цілому.

Для лібералів був характерний підхід до інтеграції як до процесу, що базується на статичних порівняльних перевагах країн, а отже, вони приділяли першочергову увагу питанням взаємної доповнюваності економік, ринки яких інтегруються. З іншого боку, дирижисти небезпідставно вважали, що процес інтеграції має розглядатися лише в динамічному контексті, відповідно до чого інтегруватися мають не взаємодоповнюючі, а однорідні і конкурентоспроможні економіки, що створюють принципово нові економічні комплекси, в рамках яких повинне відбутися структурне взаємопроникнення економік. Один із найвідоміших прибічників такого підходу А.Маршалл відзначав, що справжня територіальна інтеграція – це інтеграція економік, інтеграція структурна⁴.

Однак зауважимо, що з часом значні відмінності у підходах лібералів і дирижистів почали нівелюватися, що прокладало шлях до формування більш узгодженого розуміння принципів розвитку міжнародної інтеграції. З одного боку, окремі представники неолібералізму (Б.Баласса⁵ та ін.) стали визнавати необхідність певного регулювання розвитку спільного ринку, погодження окремих аспектів економічної політики урядів країн, що входять до інтеграційних угруповань. З іншого боку, представники неокейнсіанців уже не були такими свідомими прихильниками жорсткого дирижизму. А отже, відбулося певне зміщення акцентів: інтеграція стала розглядатися як складний процес, що поєднує інтегруючу дію ринкових сил і поступовий процес узгодження економічної політики країн.

Ця модифікована теоретична конструкція синтезу лібералізму та дирижизму набула логічного завершення у формулі "позитивної та негативної інте-

³ Україна в процесах міжнародної інтеграції / За ред. д-ра екон. наук В.П.Сіденка. – Харків, 2003. – С. 36.

⁴ *Marshall A.L.* Integration territoriale. – Paris, 1963. – P.7.

⁵ *Balassa B.* The Theory of Economic Integration. – London, 1962. – P. 2.

грації", запропонованій Дж.Піндером⁶. Відповідно до цієї концепції процес зняття бар'єрів на шляху ринкового обміну, дії ринкових сил розглядався як негативна інтеграція (оскільки він супроводжується процесом демонтажу торговельних та інших бар'єрів), а процес формування спільної економічної політики, структурного пристосування економік – як позитивна інтеграція (тому що він передбачає спільні зусилля для створення нових економічних структур).

У питанні формування спільної політики країн, що інтегруються, процес становлення сучасної теорії інтеграції також зіткнувся з двома різними підходами, які, однак, були не стільки теоретично обумовленими, скільки формувалися завдяки різним політичним підходам:

- *федералістський підхід* А.Спінеллі та його послідовників ґрунтувався на ідеї співпраці та взаємодоповнення місцевих, регіональних, національних та європейського урядів;

- *функціоналістський підхід* одного з фундаторів європейської інтеграції Ж.Монне був спрямований на поступовий перехід суверенітету від національного рівня до рівня співтовариства.

Проте, як і в протиборстві лібералів з дирижистами, на початку 1990-х рр. відбувся синтез цих двох підходів. Нова парадигма, яка оформилася у вигляді так званого принципу субсидіарності, стала виглядати так: повинно мати місце певне розмежування повноважень; спільні європейські інституції мають взяти на себе відповідальність за ті сфери, в яких спільна діяльність ефективніша, ніж діяльність окремих держав, – єдиний ринок, монетарна політика, зовнішня політика, безпека, охорона довкілля, зайнятість; національні та регіональні уряди мають бути залучені до діяльності незалежних демократичних європейських інституцій.

Аналіз інтеграційних процесів у світі дозволяє виділити деякі загальні моменти, які сприяють успішному розвитку інтеграційних угруповань:

1. Наявність загальних географічних меж, господарських зв'язків, що історично склалися, транспортних комунікацій, єдиних енергосистем, спільності культурних традицій, релігії і мови. Практично всі інтеграційні угруповання зароджувалися в результаті об'єднання сусідніх країн, розташованих в одному регіоні. Потім у результаті розвитку інтеграції вшир до первинного ядра приєднувалися навколишні країни.

2. Однаковий рівень розвитку продуктивних сил країн, які утворюють інтеграційне об'єднання. Це належить як до ступеня зрілості ринкових відносин, так і до рівня економічного розвитку. Світовий досвід розвитку економіки показує, що інтеграція звичайно успішно розвивається між країнами, що входять до однієї групи за рівнем доходу на душу населення. Приєднання до інтеграційного угруповання менш розвинених країн викликає необхідність розробляти спеціальні програми з конвергенції економік. Інакше інтеграція нових країн стає жорсткою, призводить до негативних економічних і соціальних наслідків для учасників інтеграції.

⁶ Pinder J. Positive integration and negative integration // European integration / edited by F. Roy Willis. – N.Y., 1975.

3. Оптимальне співвідношення між економічною, соціальною і політичною інтеграцією. Дуже часто інтеграція служить як економічний засіб для виконання політичних і соціальних завдань. Реальний розвиток інтеграційної співпраці неможливий без підтримки як політичної еліти держав-членів, так і фірм і більшості населення.

4. Наявність сприятливих внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку економіки як окремих країн-членів, так і всього регіону. Посилення дії тенденції до інтеграції звичайно припадає на роки стійкого економічного зростання. Це частково пов'язано з тим, що інституційне оформлення процесу інтеграції вимагає значних фінансових коштів. У періоди ж економічних труднощів посилюється тенденція до дезінтеграції, країни-члени намагаються розв'язувати свої проблеми окремо.

5. Відносно рівний розподіл прибутків і втрат від участі в інтеграційному процесі між країнами. Статичні та динамічні ефекти інтеграції приводять до переорієнтації міжнародних економічних зв'язків, перерозподілу національного доходу між країнами. В результаті може виникнути "жорсткий" тип інтеграції, коли окремі країни проводять на ринок вторинний продукт, одержують ресурси від донорів на основі товарних операцій⁷.

До вище перелічених передумов деякі автори додають також "демонстраційний ефект" і "ефект доміно"⁸. Останній виявляється в тому, що економічний стан сусідніх країн, які опинилися поза інтеграцією, може фактично або потенційно погіршитись. Фактичне погіршення становища викликається прямою дією статичних ефектів об'єднання. Це пов'язано з переорієнтацією економічних зв'язків країн, що інтегруються, зміною потоків товарів і капіталів. У довгостроковому періоді виявляються і динамічні ефекти інтеграції. У результаті країни, які опинилися за межами інтеграційного угруповання, одержують імпульс для участі.

У структурі завдань, виконання яких пов'язане з розвитком інтеграційного об'єднання, можна виділити економічні, соціальні, політичні, військові, технічні:

1. *Сприяння економічному зростанню та соціальному розвитку.* Збільшення розмірів ринку приводить до скорочення трансакційних витрат, впровадження нової техніки та зростання продуктивності праці, усуненню дублювання та концентрації засобів під час проведення НДДКР. Ринкова структура набуває більш конкурентних ознак. Створення потужного внутрішнього ринку призводить до збільшення прямих зарубіжних інвестицій. Останні є найважливішою умовою економічного зростання. З іншого боку, прийняття тарифних і нетарифних обмежень стосовно доступу товарів "третіх" країн на інтегрований ринок також сприяє підтримці національної промисловості й сільського господарства. Сам факт наявності міського регіонального ринку є необхідною умовою для розвитку національної економіки.

⁷ Миропольский Д.Ю. Российская цивилизация: возрождение или упадок? (Экономико-философский аспект) // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 1999. – № 2. – С. 32.

⁸ Киреев А.П. Международная экономика. Учебное пособие для вузов: В 2-х ч. – Ч.1. – М., 1998. – С. 370.

2. *Структурна перебудова економіки.* Приєднання менш розвинених країн до ядра інтеграційного угруповання сприяє реструктуризації їхніх економік. Це стосується як рівня розвитку ринкових відносин, так і виробничих сил. Більш швидкими темпами починають розвиватися сектори, зорієнтовані на НТП, які мають порівняльні переваги. Інтеграція призводить до трансформації економічної структури у країнах-членах об'єднання.

3. *Формування сприятливого зовнішнього клімату в регіоні.* Чисельні інтеграційні угруповання створювалися з метою зняття напруги і зміцнення співробітництва країн у політичній, культурній і військовій галузях. Прикладом може слугувати французький план (1950) зі створення Європейського оборонного Співтовариства

4. *Розв'язання проблем торговельного характеру.* Скасування обмежень у взаємній торгівлі в регіоні дозволяє створити стабільні і передбачувані умови для руху товарних потоків. У результаті спостерігається стійке зростання взаємної торгівлі серед країн, які інтегруються, що максимально використовують принцип порівняльних переваг. Крім того, зміцнюються позиції держав-членів у рамках багатосторонніх торговельних переговорів СОТ. Узгоджена позиція з певного питання приносить найвідчутніший результат у сфері світової торговельної політики.

Розвиток процесу інтеграції приводить, *по-перше*, до розширення сфер інтернаціоналізації: від ринків товарів, капіталів, робочої сили та інфраструктури до соціальної сфери; *по-друге*, до перетворення інституційних структур. Тому в економічній літературі (Р.Кремер, Р.Бінсвангер) виділяють інституційні та неінституційні форми інтеграції. Перший напрям охоплює створення сумісних органів на державному рівні, що володіють правом ухвалювати обов'язкові рішення. Другий – представляє початковий ступінь регіональної економічної інтеграції. Вона може проходити, *по-перше*, на мікрорівні: маються на увазі міжфірмові угоди, злиття і поглинання компаній різних країн, діяльність ТНК, МНК і транснаціональних банків, створення міжнародних союзів підприємців і неурядових організацій. *По-друге*, за допомогою односторонніх державних заходів. *По-третє*, шляхом разового міждержавного врегулювання. Розвиток неінституційної інтеграції приводить до якісних змін, які вимагають політико-правового оформлення.

Виділяються такі політико-правові та економічні форми: зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз і повна інтеграція⁹. Дана класифікація стала класичною в економічній науці. Різні стадії звичайно представлені у вигляді сходів, після яких можна послідовно підніматися на одну сходинку вгору, дійшовши в кінці до політичного союзу. Проте такий підхід разом з традиційною теорією міжнародної торгівлі вводить в оману: ігноруються реалії змішаної економіки, в якій державне втручання не обмежене прикордонним контролем або макроекономічною політикою.

⁹ Balassa B. The Theory of Economic Integration. – P. 2.

Важливим аспектом теорії міжнародної економічної інтеграції є сформульовані нею положення щодо визначення ефектів, які породжує інтеграційний процес. При цьому вся сукупність таких ефектів може бути поєднана у дві групи:

– *статичні ефекти*, які виникають унаслідок перерозподілу існуючого капіталу, праці та інших ресурсів економік країн-учасниць; вони реалізуються у формі зміни зовнішньоторговельних потоків країни і, відповідно, рівня її добробуту;

– *динамічні ефекти доходу*, які впливають на виробничі потужності, продуктивність і зростання економік країн-учасниць; вони виникають внаслідок трансформації загальних умов і параметрів функціонування національної економіки.

До статичних компонентів інтеграції, які виникають завдяки утворенню митного союзу, належать передусім описані Дж. Вайнером *ефекти розширення торгівлі* (trade creation) та *згортання* (дослівно "відхилення") *торгівлі* (trade diversion). Вплив на торгівлю в рамках митного союзу має як позитивний, так і негативний результат, оскільки митний союз передбачає як вільну торгівлю між країнами-учасницями, так і водночас може створювати обмеження на імпорт товарів з третіх країн.

Ефект розширення торгівлі в інтеграційному угрупованні проявляється у прискореному зростанні торгівлі між його учасниками – внаслідок упровадження вільної торгівлі (скасування тарифів і нетарифних бар'єрів). Зазначений ефект виникає внаслідок заміщення неефективного національного виробництва, яке має підвищені витрати, відповідним імпортом з країни-учасниці інтеграційного об'єднання. Як наслідок, сукупні витрати виробництва в рамках об'єднання зменшуються, а добробут зростає.

Ефект згортання (відхилення) *торгівлі* виникає у відносинах членів інтеграційного об'єднання з третіми країнами (країнами, що не є членами даного об'єднання) внаслідок заміщення імпорту з третіх країн відповідним імпортом з країн-учасниць інтеграційного угруповання. Хоча при цьому товари третіх країн можуть виготовлятися з меншими витратами, ніж товари, які імпортуються з інших членів інтеграційного об'єднання, до такого перерозподілу товарних потоків призводить властивий інтеграційним об'єднанням протекціонізм відносно третіх країн, ефективний рівень якого при впровадженні вільної торгівлі всередині об'єднання зростає.

Окрім названих основних *статичних ефектів*, до них можна також віднести:

1) зменшення адміністративних видатків, пов'язаних із здійсненням торговельних операцій (внаслідок усунення торговельних бар'єрів, спрощення процедур митного оформлення зменшується або зникає потреба в складній системі контролю за рухом товарів і послуг, що перетинають взаємні кордони членів об'єднання);

2) поліпшення сукупних умов торгівлі у відносинах із третіми країнами порівняно з умовами торгівлі окремих країн; кожен учасник інтеграційного об'єднання завдяки членству в ньому може посилити свої ринкові позиції у світовому господарстві, в тому числі у відносинах із третіми країнами¹⁰.

До *динамічних ефектів* належать:

¹⁰ Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. – К., 1996. – С. 237–238.

- розширення ринку для виробників країн-учасниць митного союзу внаслідок зняття обмежень щодо доступу на ринки країн-партнерів. Як наслідок – розширення виробництва, збільшення кількості робочих місць;
- посилення конкуренції, що стимулює підвищення якості товарів, розроблення нових видів продукції, зменшення витрат виробництва, трансакційних витрат та цін, скорочення неефективних виробництв;
- зростання інвестицій у нове технологічне устаткування та перспективні наукові дослідження;
- сприяння збільшенню іноземних інвестицій, оскільки корпорації з країн, які не увійшли до інтеграційного об'єднання, намагаються зберегти за собою ринки, захищені спільним митним бар'єром, за рахунок створення підприємств усередині країн, що інтегруються;
- розвиток відповідної інфраструктури (транспорту, енергетики, телекомунікацій тощо);
- підвищення впевненості виробників у стабільності збуту їх продукції, що підвищує можливості перспективного стратегічного планування обсягів виробництва та продажу;
- рівень реальної торговельної інтеграції до певної міри можна оцінювати за ступенем інтегрованості товарних ринків. Кількість товарних потоків визначається за формулою:

$$K_T = k(k-1)/2,$$

де: k – кількість учасників союзу.

Абсолютний розмір товарного потоку залежить від величини ВВП. Відносні характеристики торговельних потоків визначаються за допомогою таких коефіцієнтів.

1. Переваги. Він дозволяє виявити торговельні зв'язки, в яких країни володіють високим ступенем тяжіння одна до одної. Якщо значення коефіцієнта дорівнює нулю, то торговельні зв'язки між державами відсутні, якщо одиниці – то перебувають на середньосвітовому рівні. Чим вище значення коефіцієнта, тим більша торговельна інтеграція між країнами.

$$K_p = T_c / T_m,$$

де: T_c – частка торговельного партнера у торгівлі з певною країною; T_m – питома вага країни-партнера в міжнародній торгівлі.

2. Взаємної переваги. Цей коефіцієнт є середньою величиною з показників переваги першого партнера над другим і навпаки. Важливість товарних потоків неможливо порівняти, використовуючи показники, розраховані на одну країну. Усунути вказаний недолік можна, визначаючи коефіцієнт одночасно для двох країн.

3. Відносної переваги. Він демонструє, наскільки вищою є інтенсивність міжнародних торговельних зв'язків між двома країнами у порівнянні з їх відносинами зі всіма іншими державами. Чим більше значення цього показника перевищує одиницю, тим вищий ступінь переваги. Розраховується за формулою:

$$K_{op} = (E_{AV} + Z_{BA})E_M / E_{AM}Z_{BM},$$

де: $E_{AV} + Z_{BA}$ – сумарний обсяг двосторонньої торгівлі; $E_{AM}Z_{BM}$ – загальний експорт і імпорт країн А і В; E_M – загальний обсяг світового експорту.

Залежно від рівня агрегованості видозмінюється критерій оцінки наслідків інтеграції. На рівні світової економіки в цілому наслідки економічної інтеграції належить оцінювати з огляду її впливу на міжнародну торгівлю товарами, послугами і засобами виробництва. Інтеграція може приводити до більшої свободи торгівлі і збільшення торговельних потоків або до нових обмежень у цій галузі. Розвиток інтеграції має позитивний вплив на міжнародну економіку, якщо розмір торгових обмежень проти третіх країн не перевищує максимальної величини до інтеграції.

На початку 1990-х років експерти Світового банку запропонували набір показників для оцінки впливу регіональної інтеграції на міжнародну економіку, і в першу чергу на світову торгівлю. До них належать:

- час лібералізації торгівлі по галузях;
- частка галузей економіки, що охоплюється регіональними торговельними угодами;
- відсоток зниження митних тарифів до утворення інтеграційного угруповання;
- розмір загального митного тарифу, що вводиться в митному союзі до третіх країн;
- ступінь відкритості інтеграційного угруповання;
- умови застосування антидемпінгових правил;
- правила визначення країни походження товару;
- ступінь і плани розвитку регіональної інтеграції.

На рівні об'єднання в цілому можна запропонувати такий критерій оцінки. Наслідки інтеграції належить розглядати з огляду на те, чи створює вона умови для стійкого економічного зростання країн-членів угруповання, чи ні. Відповіді на це питання можна за допомогою порівняння основних макроекономічних показників до і після економічного регіоналізму, а також щодо країн, схожих за рівнем розвитку. До таких показників можна віднести: темп економічного зростання, розмах циклічних коливань, динаміку норми безробіття, темп інфляції, стан платіжних балансів, коливання валютного курсу і порушення регіонального механізму підтримки обмінних курсів (у разі його наявності).

На рівні національного господарства країни-учасника позитивний ефект від інтеграційних заходів полягає у зростанні суспільного добробуту і "максимальної ефективності"¹¹. Відповідно, наслідки інтеграції будуть негативними для країни, якщо вони знижуватимуть суспільний добробут. Як показники, що конкретизують даний критерій, можна використовувати: темп зростання продуктивності праці та національного доходу в цілому та за секторами, зміна структурної мережі економіки.

Адекватне формулювання стратегії міжнародної інтеграції України може базуватися лише на правильному застосуванні основних постулатів теорії міжнародної інтеграції – стосовно етапів розвитку, критеріїв оцінки готовності до тих чи інших форм інтеграції, принципів регулювання, оцінки можливих економічних і соціальних ефектів тощо. Саме ці теоретичні постулати, застосовані з

¹¹ Алле М. Условия эффективности в экономике. – М., 1998. – С. 38–39.

урахуванням конкретної національної специфіки, мають формувати у своїй основі політичні орієнтири для стратегії і тактики розвитку інтеграційного процесу.

Зокрема, стратегія міжнародної інтеграції має враховувати, що участь країни в зазначеному процесі повинна передбачати взаємопов'язаний розвиток у двох напрямках: у бік лібералізації руху товарів, послуг, капіталу і робочої сили – з одного боку, та створення спільних економічних і політичних інститутів країн – з іншого. Причому на початкових етапах інтеграції, як правило, відчутно переважають лібералізаційні заходи ("негативна інтеграція"), а на пізніших – заходи щодо розвитку спільних інститутів ("позитивна інтеграція").

Однак ця логіка очевидно порушується у разі повної інтеграції економіки країни у вже розвинений міжнародний інтеграційний комплекс (яким, зокрема, виступає сьогодні Європейський Союз) – із набуттям статусу повноправного членства в інтеграційному об'єднанні. У даному разі зазначені вектори мають бути синхронізовані і реалізовані практично паралельно. Саме тому до нових країн-претендентів на членство в ЄС висуваються такі високі вимоги передусім з огляду інституційної готовності.

Проте далеко не завжди країна може легко здійснити відповідні інституційні перетворення, потрібні для ефективної участі в інтеграційному процесі, навіть якщо її керівництво налаштоване на рішучу політику міжнародної інтеграції. На заваді цьому можуть стояти об'єктивно існуючі значні відмінності в рівнях і формах розвитку соціальних інститутів, які можуть бути наслідком не тільки різних природно-географічних і соціально-економічних умов розвитку, але й – що значно істотніше – перебування країн у різних фазах соціальної та етнічної еволюції або ж належності до різних цивілізаційних утворень. Це зумовлюватиме існування принципово відмінних стереотипів поведінки громадян як індивідів загалом та як суб'єктів економічної діяльності зокрема, а отже, й існування значних відмінностей у неформальних соціально-економічних інститутах. За таких умов ставити питання про форсоване впровадження уніфікованих формалізованих інституцій через процеси адаптації законодавства, координації економічної та соціальної політики означає ігнорувати об'єктивні реалії і вести справу до падіння дієвості формальних інститутів, покликаних організовувати та регулювати суспільно-економічне життя.

Отже, через свої значні інституційні відмінності країна може бути непридатною або тимчасово не готовою до реалізації тієї моделі інтеграційної політики, яка передбачає паралельний розвиток "негативної" та "позитивної" інтеграції. У такому разі для неї можливими залишатимуться лише альтернативи, пов'язані з орієнтацією на нижчі стадії (форми) інтеграції, коли не виникає потреби в широкому узгодженні економічної політики, масштабній участі в діяльності розвинених спільних інститутів. Тобто реальною за таких умов буде орієнтація передусім на укладення преференційної торговельної угоди або ж, у кращому разі, на формування зони вільної торгівлі.

Проте ці вимоги теорії міжнародної інтеграції, попри всю їх значущість, не можуть вважатися єдиним чинником впливу на формування орієнтирів інтеграційної стратегії. Не меншу роль тут відіграють фактори *геополітики* та *геоекономіки*.

Необхідно врахувати, що будь-яка стратегія інтеграційного розвитку реальна лише при об'єктивній оцінці комплексу чинників, які визначають: економічне і політичне значення для країни того чи іншого вектора розвитку інтеграційних процесів, виходячи передусім не з поточних кон'юнктурних інтересів, а зі стратегічно значущих передбачень змін у співвідношенні сил на світовій економічній арені на перспективу; реальність здійснення пріоритетного розвитку за цим вектором, виходячи з реально існуючого рівня розвитку та досягнутої інтернаціоналізації економіки країни та її потенціалу, в тому числі потенціалу зміни потужних інерційних процесів геоекономічної орієнтації (що, як правило, потребує величезних коштів на структурну переорієнтацію).

Зважаючи на ці принципи, необхідно ретельно проаналізувати політично визначений керівництвом України головний пріоритет – інтеграцію в структури Європейського Союзу.

Зі стратегічного геоекономічного погляду можна констатувати, що так звана "безальтернативність" цього курсу, на якій останніми роками майже повсякчасно наголошують представники владних структур, зовсім не виглядає безсумнівною. Більше того, навіть реалізація вектора інтеграції в структури Євросоюзу не позбавляє Україну необхідності дотримання стратегічного балансу між європейським вектором та іншими важливими напрямками розвитку зовнішніх економічних і політичних відносин, і передусім знаходження правильного балансу стосовно геостратегічного трикутника "США–Європейський Союз–Росія".

При цьому вже сьогодні можна стверджувати про перетворення в перспективі цього трикутника на чотирикутник – за рахунок приєднання до нього Східноазійського регіону, і передусім Китаю та Японії. Адже є всі підстави передбачати, що неминуче загострення в перспективі глобальної економічної конкуренції між східноазійським регіоном та його лідерами Японією і Китаєм, з одного боку, та США – з іншого об'єктивно буде зацікавлювати перших, (особливо Китай), у розвитку відносин стратегічного партнерства з Росією. Потрібно врахувати й надзвичайно велике значення в перспективі інтеграційних процесів у рамках відносно нової регіональної організації – Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АПЕК).

Безумовно, за багатьма параметрами ЄС на сьогодні є найбільшим та найефективнішим інтеграційним формуванням у світі, що, власне, і визначає його стратегічне значення для України. Водночас за питомою вагою у світовій торгівлі та рівнем відхилення торговельних потоків усередині регіонального угруповання, яке може вважатися одним із критеріїв глибини інтеграційного процесу, АПЕК, потужність якого стрімко зростає, вже сьогодні створює серйозну конкуренцію ЄС.

У стратегії міжнародної інтеграції України необхідно уникнути помилки в оцінці відносного положення основних глобальних конкурентів у перспективі. Зокрема, важливим є питання, чи буде спроможним ЄС, переважаний структурними та фінансовими проблемами, що впливають з його потреби внутрішньої інституціональної реструктуризації (відповідно до Ніццького договору, ухваленого в грудні 2000 року), одночасно із зовнішнім розширенням на

Схід отримати першість у глобальному суперництві, з одного боку, із США, а з іншого – в суперництві з величезним Азіатсько-Тихоокеанським регіоном. При цьому відставання ЄС у темпах економічного зростання та у сфері формування найновітніших секторів в економіці, яке виявилось вже в періоді 1990-х рр., може мати для Європи серйозні негативні наслідки. За таких умов стратегія і тактика інтеграції України в європейські структури має використовувати гнучкий алгоритм розвитку. В разі значного економічного успіху Росії, Китаю і в цілому регіону Східної Азії та уповільнення темпів розвитку регіону ЄС для України не повинні бути обмежені можливості ефективно розвивати свій східний напрям світогосподарських зв'язків.

Належить також мати на увазі, що стратегія інтеграції в структури Євро-союзу має враховувати модель майбутнього ЄС. Адже нинішня реформа інститутів ЄС на основі схвалених у грудні 2000 року Ніццького договору (що вніс зміни в установчі документи Євро-союзу) та Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу (яка юридично закріпила спільні цінності народів Союзу) означають істотні зміни в розвитку процесу інтеграції в ЄС. Ще більші зміни передбачатиме майбутня Конституція ЄС, проект якої ухвалений 20 червня 2003 року Європейською Радою.

Так, розширення сфери застосування процедури голосування в Союзі на основі кваліфікованої більшості безпосередньо впливатиме на формування єдиної зовнішньої, в тому числі єдиної торговельної політики ЄС, посилюючи роль великих держав-членів Євро-союзу. Існують всі ознаки посилення дії принципу наднаціональності в організації діяльності ЄС, про що свідчать впровадження нової категорії нормативно-правових актів – законів Союзу, які матимуть пріоритет перед національними законами, а також запровадження постів голови Європейської Ради, міністра закордонних справ Союзу та ін. Україні, з її чутливістю до питань незалежності, аж ніяк не можна не враховувати такі тенденції. Як відзначає В.Шем'ятенков, розширення ЄС також посилить внутрішню напругу всередині Союзу, оскільки до його складу увійшли відносно відсталі та бідні країни з історичними традиціями, які істотно відрізняються від спадщини Західної Європи¹². В багатьох питаннях вони мають свої специфічні інтереси, які далеко не збігаються з інтересами їх багатших партнерів.

Отже, враховуючи все наведене вище, сьогодні очевидно необхідність ретельного, науково обґрунтованого формування засад стратегії інтеграції України у світогосподарські та регіональні європейські структури. Уточнена стратегія такої інтеграції має виходити не з політичних декларацій і побажань, планів вступити до ЄС до певної дати, а з реальних можливостей розвитку в зазначених напрямках, що впливають із внутрішньої природи українського суспільства, специфіки його сучасної стадії розвитку та досягнутого соціально-економічного рівня.

¹² Україна в процесах міжнародної інтеграції. – С. 49.